

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI

TURG'UNBOY MIRZALIYEV
ILXOMJON MUSAYEV
ESHQOBUL SAFAROV

IJTIMOIIY-IQTISODIY KARTOGRAFIYA

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarining bakalavr 5540100 –
«Geodeziya, kartografiya va kadastr», 4400500 – «Geografiya» ta'lim
yo'nalishi va magistratura 5 A 540105 – «Kadastr», 5 A 440501 –
«Ijtimoiy-iqtisodiy geografiya» ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan
talabalar uchun
darslik sifatida tavsiya etilgan*

Toshkent
«Yangi asr avlodi»
2009

Ushbu darslik fanning qisqacha an'anaviy mavzular, kartaning mohiyati, uning matematik asosi, generalizatsiya jarayoni, kartografik usullar, karta va atlaslarning tasnifi, iqtisodiy kartalar turlari va boshqa ma'lumotlar, karta tuzish mazmuni va mundarijasi bilan oliy o'quv yurtlarida o'qitilayotgan «Ijtimoiy-iqtisodiy kartografiya» fanining o'quv dasturiga muvofiq bayon etilgan.

Darslik Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, undan kasb-hunar kollejlari talabalari hamda ijtimoiy-iqtisodiy kartografiyani amalda qo'llayotgan va o'rganayotgan xodimlar ham foydalanishlari mumkin.

Taqrizchilar:

D.JO'RAEV,

Toshkent Davlat Texnika universiteti

«Geodeziya, kartografiya va kadastr» kafedراسi mudiri,
texnika fanlari nomzodi, dotsent,

E.X.NURMATOV,

Toshkent irrigatsiya va melioratsiya instituti dotsenti,
texnika fanlari nomzodi

ISBN 978-9943-08-445-2

© T. Mirzaliyev, I. Musayev, E. Safarov, «Ijtimoiy-iqtisodiy kartografiya». «Yangi asr avlodi», 2009-yil.

SO‘ZBOSHI

Ijtimoiy-iqtisodiy kartografiya nisbatan yangi o‘quv kursi hisoblanib, kartografiya fanini o‘rganadigan asosiy sohalaridan biri bo‘lib, «kartograf» mutaxassislar tayyorlaydigan oliy o‘quv yurtlarida maxsus kurs sifatida o‘qitilib kelinmoqda. Lekin bu kurs bo‘yicha aniq va to‘liq dastur asosida darslik O.A. Yevteyevning «Проектирование и составление социально-экономических карт» (Москва, МГУ, 1999) kitobiga qadar yaratilmagan va chop etilmagan. Lekin bu darslik MGU ning «geograf-kartograf» mutaxassisliklarini tayyorlashga mo‘ljallangan. Ayrim MDH mamlakatlarida iqtisodiy geografiya ixtisosligi bo‘yicha malakali kadrlar tayyorlaydigan oliy o‘quv yurtlarida bu fan maxsus kurs sifatida o‘qitilmoqda. Masalan, MGUda, Sankt-Peterburg, Kiyev va O‘zbekiston Milliy universitetlarida.

Bu kurs bo‘yicha dastlabki o‘quv qo‘llanma «Iqtisodiy kartografiya» nomi bilan 1962-yilda MGU professorlari N.N. Baranskiy va A.I. Preobrajenskiylar tomonidan yaratilib, deyarli 2000-yillarga qadar, asosan, shu kitobdan foydalanib kelingan edi.

O‘zbekiston Milliy universitetida ta‘lim olayotgan geodeziya, kartografiya va kadastr yo‘nalishining bakalavrlar uchun tuzilgan o‘quv rejaga asosan, bu fan alohida kurs sifatida o‘qitilmoqda. Bu kurs O.A. Yevteyev tomonidan yozilgan «Проектирование и составление социально-экономических карт» darsligi asosida tuzilgan o‘quv dasturi bo‘yicha o‘qitilmoqda. Lekin O‘zbekiston respublikasining bir qancha oliy o‘quv yurtlarida geodeziya, kartografiya va kadastr mutaxassisliklari tayyorlanayotganligi munosabati bilan Respublika Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi bu mutaxassisliklar uchun ushbu fan bo‘yicha o‘quv rejasini tuzishni Toshkent irrigatsiya va melioratsiya institutiga topshirgan va shu oliygoh tuzgan (2006-y.) o‘quv rejasidan dars o‘tishda foydalanilmoqda.

Bu o‘quv rejada «Iqtisodiy kartografiya»ga 50 soat auditoriya darsi ajratilgan. O‘zR OO‘MTV ning oliy maktablarni darslik va o‘quv

qo'llanmalar bilan ta'minlash tashabbusiga binoan bu fan uchun darslik yaratish rejaga kiritilgan. Shu asosda darslik yaratish O'zMU geodeziya, kartografiya va kadastr kafedrası professori T.Mirzaliyev va TIMI kafedrası mudiri dotsent I.Musayevga topshirilgan.

Darslikni yozish jarayonida ba'zi boblarni yozish uchun (ijtimoiy-iqtisodiy kartalar tuzishda matematik metodlardan yangi GIS texnologiyalaridan foydalanish mavzulari bo'yicha) texnika fanlari doktori E.Yu. Safarov ham darslikni yozishga va unga muallif sifatida taklif qilindi.

Biroq, darslik yozish jarayonida TIMI tomonidan tavsiya qilingan o'quv rejasidagi «Iqtisodiy kartografiya» fanining nomiga aniqlik kiritilib, davr talabiga javob beradigan «Ijtimoiy-iqtisodiy kartografiya» deb nomlanishni ma'qul deb topildi va shu asosda oldingi tuzilgan bu fan dasturi ham qayta ko'rib chiqilib, ba'zi o'zgarishlar kiritish lozim, deb topdik (ilova qilinadi) va shu asosda darslik yozishga kirishildi.

Fan dasturiga kiritilgan o'zgarishlarning asosiy qismi Moskva davlat universitetida chop etilgan, 30-yildan ko'proq shu oliy o'quv yurtida ushbu kursni o'qib kelgan va darslik yaratgan O.A. Yevteyevning «Проектирование и составление социально-экономических карт»da chop etilgan kitobidan (1999-y) olishga to'g'ri keldi. Chunki hozirgi vaqtda inson hayoti faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan chegaralanib qolmasdan, balki, ijtimoiy sharoitni ham hisobga olib, ularni ham kartaga tushirish zaruriyati tug'ilgan (masalan, madaniyat, ilm-fan, ta'lim, sog'liqni saqlash, ekologiya, tarix, maishiy xizmat, dam olish va hokazolar).

Yuqoridagilarni hisobga olib, darslik uchun yangi o'quv dasturi tuzilib, shu asosda darslik yozishni va qo'shimcha muallifni ham kiritishni maqsadga muvofiq deb topib, darslik yozildi. Darslik to'g'risidagi fikr va mulohazalaringizni mamnuniyat bilan qabul qilamiz.

Mualliflar

Ijtimoiy-iqtisodiy kartalarni loyihalash, tuzish va ulardan foydalanish yo'llarini bilish uchun maxsus soha – ijtimoiy-iqtisodiy kartografiya kursini yaratish zaruriyati tug'ildi. Bundan o'ttiz yil burun bunday kurs tashkil qilinib, «kartograflar» tayyorlaydigan oliy o'quv yurtlarida o'qitila boshlandi. Hududlarning makondagi va zamondagi ijtimoiy-iqtisodiy holatni aks ettiruvchi kartalar ijtimoiy-iqtisodiy hamda geografik obyektlarning joylashishini, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlari va o'zgarishlarni aks ettirishda betakrordir.

Tizimli yondashuvga asoslangan ijtimoiy-iqtisodiy kartografiyaning fan tarmog'i sifatida rivojlanishi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ilmiy tahlili va uni bashorat qilishning muhim omili bo'lib qoldi. Lekin ijtimoiy-iqtisodiy kartalarni tuzish bilan bog'liq bo'lgan umumnazariy bilimlarga ega bo'lmay turib, nafaqat ilmiy tadqiqotlar sohasida, balki respublikani iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan rivojlantirishga xos bo'lgan zamonaviy muammolarning amaliy yechimini topishda yaxshi natijalarga erishib bo'lmaydi.

Bosqichma-bosqich shakllanib va tobora rivojlanib borayotgan bozor iqtisodiyotining talablariga mos bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning amalga oshirilishini, sanoat, agrosanoat hamda ijtimoiy sohalardagi serqirra mulkchilik shakllariga asoslangan mehnat taqsimotini, har xil tipdagi korxona va xo'jaliklar, birlashma hamda uyushmalar o'rtasidagi o'zaro raqobatning vujudga kelishini, tizimli tahlilda sezilarli o'zgarishlarga erishishni ijtimoiy-iqtisodiy kartalarda ko'rgazmali qilib aks ettirish mumkin.

Har xil tip va masshtabdagi bir-birini to'ldiruvchi hamda bog'lovchi, shuningdek, turli mazmunga ega bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy kartalar ijtimoiy-iqtisodiy voqea va jarayonlarni makon hamda zamonda tahlil va tadqiq qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Ana shunday kartalarni yaratish va ulardan foydalanish mavzuli kartografiyaning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi. Ijtimoiy-iqtisodiy kartalarning